

ÓLAFUR HALLDÓRSSON

MOSTUR OG SÆLA

(GREIN ÞESSI ER AÐ STOFNI TIL ERINDI SEM VAR FLUTT Á NÍUNDA
VÍKINGAÞINGINU Á MÖN, 12. JÚLÍ 1981.)

Hjá öllum þjóðum eru og hafa verið til menn sem ekki hafa fundið sér annað þarfara að gera en að safna vitneskju um löngu liðna atburði og horfnar kynslóðir, og víðast hvar hefur þeim verið leyft að fást við þessa óarðbæru iðju og jafnvel borgað eitthvað fyrir það. Mannskepnunni virðist vera eðlislægt að vilja vita um upphaf sitt og hvernig áður var. Jörðin geymir minjar um amstur þeirra sem hafa lifað á undan okkur: leifar af húsum, vegum, brúm, skipum og allskonar mannvirkjum, verkfæri, vopn og klæði og hitt og þetta annað, sem ýmislegt má ráða af um það fólk sem skildi þessar leifar eftir sig. Gamalt letur, þótt ekki sé nema lítil rista á steini, gefur ofurlitla glætu inn í hugskot þess sem letrið lét rista og brúar margra alda bil milli kynslóða. Allt það sem okkur langar að vita um forfeður okkar, hvaðan þeir komu, hvernig þeir voru og hvað þeir gerðu, reynum við að finna með því að athuga leifar sem þeir hafa skilið eftir sig í jörð eða með því að lesa það sem um þá er skráð á steinum, á tré eða í bókum. Vitneskju þá sem okkur tekst að skrapa saman um löngu liðna tíma köllum við sögu eða sagnfræði. En sagan vill verða gloppótt: Enda þótt jörðin hafi geymt miklar leifar af handaverkum löngu liðinna kynslóða er hitt þó margfalt meira sem hefur molnað og rotnað; rúnasteinar hafa brotnað og týnst, bækur hafa brunnið eða fúnað eða verið rifnar í sundur og notaðar til einhverra þarflegra hluta, svo sem í band á nýjar bækur, raunar oftast verri en þær gömlu, eða í skó eða í snið. Allt er þetta eðlilegt, og við sættum okkur við það eins og hvert annað náttúrulegt. En saga er meira en frásagnir af liðnum kynslóðum; sagan gerist í tíma og rúmi, atburðir hafa átt sér stað á ákveðnum stundum og á ákveðnum stöðum. Eins og ég sagði áðan er eðlilegt að frásagnir af atburðum gleymist og glatist, jafnvel þótt þær hafi einhvern tíma verið skráðar, en sjálft söguviðið, staðirnir þar sem atburðir hafa gerst, ætti þó að varðveitast.

Svo sem kunnugt er tóku Norðurlandamenn við kristni á 10. og 11.

öld. Kristnum sið fylgdi kunnátta í bókagerð, og þá kunnáttu hafa Norðurlandamenn, eins og aðrar þjóðir, notfært sér til að skrá og varðveita sögu sína, einkum voru Íslendingar duglegir við bókagerð, sérstaklega á 13. og 14. öld. Í ritum sem voru samin á Íslandi á 12., 13. og 14. öld hefur varðveist fróðleikur um fólk það sem byggði landið og um mannlíf og menningu á fyrstu öldum byggðarinnar, en einnig um mannlíf á Norðurlöndum og á Bretlandi. Rit þessi hafa að langmestu leyti varðveist í eftirritum sem kynslóð eftir kynslóð hefur geymt og endurnýjað eftir þörfum. Það hefur verið sagt að bókmenntirnar hafi stuðlað að varðveislu íslenskrar tungu, sem segja má að hafi breyst undarlega lítið allt frá landnámsöld og fram á sjónvarpsöld, en einnig mætti spyrja hvort það sé ekki stöðugleiki og íhaldssemi tungunnar sem hefur varðveitt bókmenntirnar. Augljóst er að á miðöldum hefur töluvert mikið verið til af bókum í Noregi á því máli sem þá var talað í landinu. En tunga Norðmanna tók afdrifaríkum breytingum á 15. og 16. öld með þeim afleiðingum, að ekki urðu nægilega margir Norðmenn læsir á tungu feðranna til þess að þar væri markaður fyrir bækur á þessari tungu. Þar af leiðandi hlutu þessar bækur flestar að glatast. Þetta má kallast eðlileg rás atburða. En þótt margar bækur hafi ugglauast glatast í Noregi og annars staðar þar sem áður gekk dönsk tunga, t. d. í Orkneyjum og á Hjaltlandi, þá varðveittust þó í Noregi mikið til heilar skinnbækur með Heimskringlu Snorra Sturlusonar fram á daga húanistanna sem skildu hvers virði þessar bækur voru.

Það er liðnum kynslóðum á Íslandi og í Noregi að þakka að við getum ennþá lesið okkur til ánægju frásagnir af miklum atburðum eins og t. d. orrustunni á Hjörungavogi og síðasta bardaga Ólafs konungs Tryggvasonar við Svöldur. Frásagnir af þessum atburðum hafa varðveist, enda þótt þær hafi verið skráðar á jafn forgengilegt efni og kálfskinn, og við hrósum happi, því að sennilega hefur ekki mátt miklu muna að þessar frásagnir glötuðust. En hvað hefur orðið um sjálft söguvið þessara atburða? Hvar er Svöldur og hvar er Hjörungavogur?

Margir hafa skrifað um það og af miklum lærdómi hvar Svöldur hafi verið; ég ætla ekki að telja þær ritsmíðar hér, enda hef ég ekki lesið þær allar, en skal aðeins geta þess, að Walter Baetke hefur ritað um þetta mál langa og rækilega grein: *Das Svoldr-Problem*, sem birtist í *Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig*, Band 98, árið 1952. Vandamálið sem fræðimenn hafa freistast til að reyna að finna lausn á er í fyrsta lagi fólgið í því, að enginn

staður er lengur til á yfirborði jarðar sem heitir Svöldur, en í öðru lagi, að heimildum ber ekki saman um hvar Ólafur konungur Tryggvason hafi fallið. Adam úr Brimum segir að hann hafi fallið í Eyrarsundi¹ og Historia Norwegiæ² og Ágrip³ segja að hann hafi fallið við Sjáland.

Ari fróði vitnar í Íslendingabók til Sæmundar prests fróða um það, að Ólafur Tryggvason hafi fallið sama sumar og kristni var lögtekin á Íslandi; Ari segir að þá hafi Ólafur barist við 'Svein Haraldsson Danakonung og Ólaf hinn sænska Eiríksson að Uppsölum Svíakonungs og Eirík er síðan var jarl að Norvegi, Hákonarson.'⁴ En Ari nefnir ekki hvar þessi bardagi hafi orðið. Það gerir aftur á móti Theodoricus monachus í Historia de antiquitate Regum Norwagiensium; hann segir að þessi orrusta hafi orðið við ey eina sem Svöln er nefnd og liggur fyrir Vindlandi ('Hoc bellum fuit juxta insulam, quæ dicitur Svöln et jacet prope Slaviam, quam nos materna lingua Vinnlandiam vocamus').⁵ Augljóst er að Theodoricus hefur farið eftir svipuðum sögnum af þessum bardaga og þeim sem Oddur munkur Snorrason hefur stuðst við í sögu þeirri sem hann samdi af Ólafi Tryggvasyni laust fyrir 1200. Oddur segir að óvinir Ólafs Tryggvasonar hafi gert honum fyrirsát við eyna Svöldur og virðist gera ráð fyrir að ey þessi hafi verið ekki langt frá Jómsborg, hvar sem sú borg hefur nú verið. Oddur hefur mikla og merkilega frásögn af því er höfðingjarnir, óvinir Ólafs Tryggvasonar, gengu upp á hólminn og sáu flota hans sigla framhjá, fyrst smáskipin, en síðan stór skip, og héldu þeir Sveinn Danakonungur og Ólafur Svíakonungur hvert sinn er þeir sáu stórt skip sigla hjá, að þar færi Ormurinn langi, en Eiríkur jarl þekkti skipin og taldi þá á að bíða, þar til að lokum, að Ormurinn langi birtist 'og langt var að bíða áður en fram kom annar stafn, og var þetta skip búið allt með gulli og silfri.'⁶ Sama frásögn er í Fagurskinnu og Heimskringlu, og er texti Snorra miklu bestur og samsettur af mestu listfengi.

¹ *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches*, Darmstadt 1973, bls. 276 og 277.

² *Monumenta Historica Norvegiæ*, udg. ved Dr. Gustav Storm, Kristiania 1880, bls. 117–19. Hér á eftir stytt *MHN*.

³ *Ágrip af Noregs konunga sögum*. Ved Verner Dahlerup. København 1880. Dálkur 39–40.

⁴ *Íslenzk fornrit I*, bls. 17–18.

⁵ *MHN* 24.10–12.

⁶ *Saga Óláfs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk*, udg. af Finnur Jónsson, København 1932, bls. 198–204. Stytt hér á eftir *ÓIOFJ*.

Frásögnin af höfðingjunum sem horfa á skip Ólafs Tryggvasonar sigla framhjá gegnir listrænu hlutverki í sögunni: hún er undirbúningur að frásögn af falli hetjunnar, í fyrsta lagi ætluð til að gefa þeim sem sögunnar njóta hugmynd um hversu Ormurinn langi bar langt af öðrum skipum og hve mikill sá höfðingi var, sem honum stýrði, en í öðru lagi er dregið um stund að segja frá mesta atburði sögunnar, falli Ólafs konungs Tryggvasonar.⁷ Sjálf frásögnin er furðulík lýsingu í Gesta Karoli Magni eftir Notker hinn stama (Monachus Sangallensis) á því er Karlamagnús kom til Pavía og Desideríus konungur Langbarða og Otter sáu úr háum turni hvar lið hans nálgast.⁸

Þegar þetta minni var fellt inn í lýsingu á Svöldrarbardaga er augljóst að það hefur krafist ákveðins sviðs: það þurfti hentugan stað til að koma Ólafi Svíakonungi, Sveini Danakonungi og Eiríki jarli fyrir, þaðan sem þeir gætu séð skip Ólafs Tryggvasonar sigla hjá, stað sem svaraði til turnsins í frásögn Notkers. Þar sem orrustan var á sjó þurfti ey eða hólma í söguna til þess arna, og þess vegna hefur Svöldur verið gerð að ey. Þar sem Theodoricus nefnir 'insulam, quæ dicitur Svold' er augljóst að hann hefur farið eftir heimild, munnlegri eða skriflegri, þar sem eyin Svöldur hefur gegnt sama hlutverki og í sögu Odds munks, það er að

⁷ Slík dvöl á undan aðalatburði er algeng í sögum; oft er það frásögn af fyrirboðum, t. d. í Laxdælu á undan frásögn af vígi Kjartans, í Njálu á undan frásögn af brennunni á Bergþórshvoli, draumur Ólafs konungs helga fyrir bardagann á Stiklarstöðum, frásagnir Sturlu Þórðarsonar í Íslendingasögu af draumum og fyrirboðum fyrir Örlygsstaðabardaga, o. s. frv.

⁸ Sjá *Mon. Germ. Hist.*, *Scriptores II*, bls. 759–60. Þessi kafli er þýddur og endursagður á þýsku í Brüder Grimm *Deutsche Sagen*, nr. 447. Að því er ég best veit hefur Sophus Bugge fyrstur manna bent á þetta, sjá *Norsk Sagaskrivning og Sagafortelling i Irland*, Kristiania 1908, bls. 73–74. Sonur hans, Alexander Bugge, sem trúlega hefur bent föður sínum á þetta atriði, vísar af hógværd sinni til þessa í *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1910, bls. 34, með svofelldum orðum: 'Dette er, som alt andre har paavist, et laan fra St. Gallermunkens skildring . . .', og hefur með þessu lítillæti gert fleirum en mér óleik, sjá t. d. Lauritz Weibull, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, Lund 1911, bls. 138, nmgr. 2: 'Senast påpekat av Alexander Bugge . . .'; Bjarni Aðalbjarnarson, *Ísl. fornrit XXVI*, bls. cxxix–cxxx: 'Bent hefir verið á fyrirmynd að lýsingu Odds á siglingu flota Ólafs og tali höfðingjanna á hólminum . . .'; Lars Lönnroth, *Studier i Olaf Tryggvasons saga*, *Sammlaren* 1963, bls. 85, nmgr. 8: 'Se Alexander Bugge: *Aarbøger 1910* s. 33–34.' Einnig vísar Anne Holtsmark í grein Alexanders Bugge í innangi að ljósprenti af AM 310 4to í *Corpus Codicum Norvegicorum Medii Aevi Quarto serie vol. V*, bls. 19.

segja verið hluti af sögusviðinu, þaðan sem óvinir Ólafs Tryggvasonar horfðu á flota hans sigla framhjá. Talið er að Theodoricus hafi skrifað sína bók um 1177–80,⁹ en Ólafs saga Odds er yngri, sem meðal annars sést á því að Oddur munkur hefur notað rit Theodoricusar.¹⁰ Af þessu er ljóst, ef hugmynd mín um uppruna eyjarinnar Svöldur er rétt, að Oddur munkur Snorrason hefur ekki frumsamið söguna af óvinum Ólafs Tryggvasonar sem biðu í hólminum eftir Orminum langa. Um örnefnið sjálft er það að segja, að augljóst er af Knýtlinga sögu, að Svöldur hefur verið nafn á fljóti; þar segir að þeir Kristóforus hertogi og Absalon byskup lágu tuttugu nætur veðurfastir í ánni Svöldur í óveðrani miklu.¹¹ Á þessi hefur samkvæmt Knýtlinga sögu verið fyrir austan Vindland, og ugglaut rennur hún þar ennþá til sjávar, enda þótt hún heiti nú öðru nafni. En eyin Svöldur hefur hvorki verið til né haft neinu hlutverki að gegna annars staðar en á bókum.

Í Ólafs sögu helga eftir Snorra Sturluson, Færeyinga sögu og fleiri heimildum er sagt um Eirík jarl Hákonarson að hann var frægur mjög af hernaði sínum;¹² í Færeyinga sögu segir á þessa leið: 'Eiríkur var frægur mjög af orrustum þeim tveim sem hann hafði í verið fyrir Svöldur og á Hjörungavogi.' Þarna eru nefndar tvær þær orrustur sem kallaðar eru frægastar í sögum. Vettvangur annarrar orrustunnar er fyrir eða við Svöldur, sem ég hef rætt um hér á undan, en hinnar Hjörungavogur. Hjörungavogi er greinilegast lýst í þeirri gerð Jómsvíkinga sögu sem er varðveitt í AM 291 4to; þar segir á þessa leið:

En svo er hér frá sagt að í austur horfi botninn á Hjörungavogi en mynnið í vestur. Þar standa og út á voginum steinar þrír, þeir er heita Hjörungar, og er einn þeirra nokkuru mestur, og er við þá steina vogurinn kenndur. En sker liggur inn á voginum miðjum, og er jafnlangt til lands á alla vega frá skerinu, bæði inn á vogsbotninn og út tveim megin gagnvert. En ey liggur sú fyrir norðan voginn, er

⁹ Svend Ellehøj, *Studier over den ældste norrøne historieskrivning*, Bibliotheca Arnarnagæana XXVI, Hafniae 1965, bls. 176 og nmgr. 4.

¹⁰ Bjarni Aðalbjarnarson, *Om de norske kongers sagaer*, Oslo 1937, bls. 69–75.

¹¹ *Sögur Danakonunga*, utg. av Carl af Petersens och Emil Olson, København 1919–1925, bls. 264 og 272–73.

¹² *Saga Óláfs konungs hins helga*, utg. av Oscar Albert Johnsen og Jón Helgason, Oslo 1941, bls. 53.12–54.2. Stytt hér á eftir *ÓIHJH. Ísl. fornrit XXVII*, bls. 30. *Færeyinga saga*, Ólafur Halldórsson bjó til prentunar, Reykjavík 1978, bls. 122. *Sögur Danakonunga*, nefnd útgáfa, bls. 35.12–19.

heitar Prímsigð, en Harund liggur fyrir sunnan voginn, og þar inn frá er Harundarfjörður.¹³

Samkvæmt Jómsvíkinga sögu var Hjörungavogur fyrir norðan Stað, skammt fyrir innan eyna Höð sem nú heitir Hareidland. Norman F. Blake gaf Jómsvíkinga sögu út í *Nelson's Icelandic Texts* 1962 eftir Perg. 4to nr. 7; hann segir í Appendix II um Hjörungavog:

Hjörungavágr, which actually faces N.E., is now called Livaag or Liavaag. But the name can be seen in Hjörungnes and Hjörungdal, which are place names near the fjord. Possibly Livaag is a new name as the fjord is called merely *vaag* or *vaagen* in early seventeenth-century tax accounts. . . . There is a small island in the fjord, which lies nearer the southern than the northern bank. Just outside the fjord there are two skerries, Övrefluerne, but Storm reported that there were originally three. The island Prímsignd must be the modern Sulø, although the name is not found in any other source. The description of Prímsignd does not harmonise with the topography of Sulø, which has steep fells, a few small beaches and a few small farms.¹⁴

Þessi athugun Norman Blakes leiðir í ljós að Norðmenn hafa ekki varðveitt Hjörungavog öllu betur en sín gömlu handrit; þeir kalla voginn núna Livvåg eða Liavåg og hafa snúið honum, svo að nú horfir mynnið í norðaustur í stað þess að í Jómsvíkinga sögu horfði það í vestur. Í stað Hjörunganna þriggja úti á voginum eru nú tvö sker fyrir utan voginn, en ekkert sker lengur á miðjum voginum, svo að ekki hefði sú góða hetja, Vagn Ákason, getað bjargað sér og mönnum sínum í þetta sker, ef hann hefði barist á voginum eins og hann er núna, og hefði þess vegna trúlega druknað og Jómsvíkinga saga þar með orðið leiðinleg. Og hvað hafa Norðmenn gert við eyna sem hét þessu undarlega nafni: Prímsigð? Nafnið er í sjálfu sér ekki ómögulegt. Prím var haft um tungl á fyrsta kvartéli, og oft hefur tungli á fyrsta og síðasta kvartéli verið líkt við sigð; ey sem hefur heitið Prímsigð ætti því að vera eins og nýmáni í laginu, eins og Didrik Arup Seip hefur bent á,¹⁵ og er

¹³ *Jómsvíkinga saga* efter arnamagnænska handskriften N:o 291. 4:to, utg. af Carl af Petersens. København 1882. Bls. 108.5–14. *Jómsvíkinga saga*, Ólafur Halldórsson bjó til prentunar, Reykjavík 1969, bls. 176–77.

¹⁴ Bls. 49–50.

kannse ennþá að flækjast einhvers staðar við strendur Noregs, ef vel er að gáð. Í Jómsvíkinga sögu er eyin Prímsigð ekki bráðnauðsynlegur hluti sögusviðsins; höfundur sögunnar gat allt eins vel skotið Hákon jarli hvar sem var á land og fundið handa honum rjóður til að ákalla goð sitt, Þorgerði Hörðatröll. Að því leyti er eyin Prímsigð ekki samþærlig við Svöldur sem er ómissandi í Ólafs sögu Tryggvasonar. Hins vegar er Hjörungavogur auðvitað bráðnauðsynlegur í Jómsvíkinga sögu og helst eins og honum er lýst þar með skeri á miðjum voginum, en ekki eins og Liavåg. Ég velti einu sinni fyrir mér hvort Hjörungavogur hefði ekki verið allt annar vogur en Liavåg, en hætti að hugsa um það þegar ég las það sem hér fer á eftir í króníku eftir Halldór Laxness í danska dagblaðinu Politiken 11. júlí 1971, þar sem hann ræðir um sonarförn Hákonar jarls:

Episoden virker som en onskabsfuld fordrejelse af det bibelske sønneofringsmotiv. Uvilkårligt får læseren lyst til at valfarte til dette sted og spørger, hvor er Hjörungavåg? Men her er vi på sagagens enemærker. Hjörungavåg er et sted som Svolder, hvor Olaf Tryggvason faldt, og som ikke blev skabt af Gud, men lavet af islændere. Ikke engang filologerne ved hvor disse steder ligger.¹⁶

Og við lítum á fleiri eyjar.

Í sögum af Ólafi helga Haraldssyni er frá því sagt, að hann sigldi með tveimur knörrum af Englandi til Noregs að leggja undir sig landið,

og fengu mikið veður í hafinu og sjó stóran, svo að næsta var þeim við bana; en fyrir sakar liðs þess er var innan borðs og hamingju konungs, þá hlýddi, og komu af hafinu utan að Staði og þar á land í ey eina litla, er heitir Sæla. Þá mælti konungur, lét þá tímadag land hafa tekið, og þá kvað hann þá komna í sælu, taldi þetta mundu vera góða vitneskju, er svo hefir að borið.¹⁷

Theodoricus monachus segir á svipaðan hátt frá komu Ólafs helga til Noregs:

Prospero ergo cursu transmisso oceano applicuit primo quodam divino præsgio ad insulam quandam, quæ materna lingua nostra

¹⁵ Didrik Arup Seip, Prímsigð — et gammelt øynavn, *Maal og minne* 1959, bls. 156–57.

¹⁶ Hér tekið eftir bók Halldórs, *Yfirskygðir staðir*, Reykjavík 1971, bls. 179.

¹⁷ *Ólafs saga hins helga*. Utg. ved Oscar Albert Johnsen, Kristiania 1922, bls. 19.30–36. Stytt hér á eftir *ÓlhOAJ*.

dicitur Sæla, latine vero interpretatur felicitas, nimirum portendens futurum viri beatitudinem et quia spem felicitatis æternæ toti patriæ auspicio sui adventus invexerit.¹⁸

Einnig segir að Ólafur helgi hafi komið að landi í Sælu í Ágripi, Fagur-skinnu, Ólafs sögu helga eftir Snorra Sturluson, bæði í Heimskringlu og öllum handritum sérstöku sögunnar, nema í Bergsbók (Perg. fol. nr. 1) stendur að hann hafi komið að landi í Selju, og stendur þannig bæði í Ólafs sögu helga og Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu í þessu handriti.¹⁹

Nú eru engar aðrar heimildir til en þessar, sem geti þess að nokkru sinni hafi verið til eyja við strendur Noregs, sem hafi heitið *Sæla*, enda segja flestir fræðimenn og útgefendur sem mér er kunnugt um, að þarna sé átt við eyna Selju sem er fræg úr helgisöggunni af Seljumönnum. 'Navnet *Selja* er forvansket til *Sæla* for at opnaa det latinske Ordspil', segir Gustav Storm í *Monumenta Historica Norvegiæ*.²⁰ Orðaleikurinn er jafngóður á norrænu og latínu, en Storm á ugglaustr við það, að menn hafi ekki dirfst að breyta nafni Selju í Sælu í norrænum texta til að fá fram þann fyrirboða sem fólst í því að Ólafur helgi steig fyrst fótum á land í Noregi í eyinni Sælu.

Í frásögn helgisögunnar og yngri heimilda af komu Ólafs helga til Noregs eru tveir fyrirboðar: annar sá, að hann steig fyrst á land í ey sem hét Sæla, sem boðaði kristnið hans í Noregi og síðar heilagleik. Hinn fyrirboðinn var sá, að hann steig öðrum fæti þar sem var leira, þegar hann gekk upp á eyna, 'og steypist öðrum fæti á kné.' Þá segja sögur af Ólafi helga að hann mælti: 'Féll eg nú.' Í þessum orðum konungs liggur,

¹⁸ *MHN*, bls. 26.6–11. Merking klausunnar er: Þegar hann kom að landi eftir vel heppnaða ferð yfir hafið, þá hagaði guðleg forsjón því þannig, að hann lenti fyrst við ey eina sem á voru máli er nefnd Sæla, en það þýðir á latínu *felicitas*, án efa nafn sem felur í sér ábendingu um ókomna dýrð þessa manns og þá von eilífrar sælu sem koma hans fyrirbjó ættjörð hans allri.

¹⁹ *Ágrip*, dálkur 42.16–20. *Fagrskinna*, udg. ved Finnur Jónsson, København 1902–03, bls. 144.11–14. *ÓIHJH*, bls. 57.17–58.2. Snorri Sturluson, *Heimskringla* I–III, Bjarni Aðalbjarnarson gaf út, Ísl. fornrit XXVI–XXVIII, Reykjavík 1941–51. Hér eftir stýtt *HkrBA*. Sjá II, bls. 36.7–11. *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta*, udg. af Ólafur Halldórsson, Editiones Arnarnagænanæ, Series A, vol. 1–2, København 1959–61. Hér eftir stýtt *ÓITrEA*. Sjá II, bls. 321.15.

²⁰ Bls. 26, nmgr. 8. Sjá enn fremur nafnaskrá við *HkrBA* II, bls. 476: 'Sæla, ey (kölluð svo víða, þar sem segir frá komu Ólafs konungs til Noregs, ella Selja, svo og nú) ...'

að hann vissi að þetta var slæmur fyrirboði, en Hrani fóstri hans réð þennan fyrirboða honum til heilla og sagði: 'Eigi féllstu, herra, heldur festir þú nú fætur í Noregi.'²¹ Um þetta segir Sven B. F. Jansson:

Kungens ord '*Fell ek nú*' ha en tung klang, men Hrani Hróasons fyndighet bortjagar det olycksbådande i situationen. Fallet i och för sig är emellertid ett dåligt omen.²²

Í íslensku er þekkt orðtakið: 'Fall er fararheill, frá bæ en ekki að', og ennfremur hefur verið sagt að menn réðu sig heima, eða tækju heima, ef einhver hrasaði og féll þegar hann kom þar sem hann hafði ekki verið áður, og þótti boða, að þar mundi sá sem hrasaði setjast að. Það er því líklegt að tvennskona merkingu hafi mátt leggja í þann fyrirboða, að Ólafur helgi hrasaði þegar hann gekk upp á eyna Sælu.

Tilbrigði við þessa sögu um hrösun Ólafs helga er í Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Odd munk Snorrason og í viðauka við texta Ólafs sögu Tryggvasonar hinnar mestu í Flateyjarbók.²³ Oddur segir að Ólafur Tryggvason hafi siglt austan úr Garðaríki til Noregs og komið þar að landi sem heitir Þjálfahellir; þar fengu móðurbræður hans, Jósteyinn og Karlshöfuð, hann til að ganga á land og leita fréttu af Finni einum sem þar átti heima skammt frá, og á leiðinni hljóp Ólafur í fen eitt báðum fótum og sat þar fastur. Ólafur leit á þetta óhapp sem refsingu guðs fyrir að hann ætlaði að leita fréttu hjá Finninum; í Flateyjarbók segir að þeir bræður svöruðu þá: 'Svo er sagt af fornum mönnum að býsna skal til batnaðar; sá er annar orðskviður, að fall er fararheill: festir þú nú og fætur í landi.'

Ýmsir fræðimenn hafa bent á líkar frásagnir í sögum af Ólafi helga og Ólafi Tryggvasyni. Þetta efni er prýðilega rakið af Lars Lönnroth í grein hans, 'Studier i Olaf Tryggvasons saga', sem birtist í *Samlaren* 1963. Þar heldur Lars Lönnroth því fram, að sögur af Ólafi Tryggvasyni hafi þegið frá elstu sögum af Ólafi helga.

Theodoricus monachus segir að Ólafur Tryggvason hafi siglt frá Englandi til Noregs og komið fyrst að landi í ey sem er nefnd Mostur og þar hafi hann síðar byggt kirkju, sem var fyrsta kirkjan í Noregi.²⁴ Oddur segir aftur á móti að Ólafur Tryggvason hafi siglt vestur til Eng-

²¹ *ÓlhOAJ*, bls. 20.1–3.

²² Sven B. F. Jansson, *Sagorna om Vinland*, Lund 1944, bls. 131.

²³ *ÓIOFJ*, bls. 65–67. *ÓITREA* I, bls. 224, lína 13–14 nm.

²⁴ *MHN*, bls. 17.12–14.

lands þegar hann hafði verið einn vetur konungur í Noregi, og þegar hann kom úr þeirri ferð hafi hann komið að landi við Mostur.²⁵ Í Ágripri og Historia Norwegiæ er ekki getið hvar Ólafur Tryggvason steig fyrst á land í Noregi, en í Ágripri stendur þetta:

Og of kristnisboð kom hann fyrsta þingi á í Mostur á Hörðulandi og var auðvelt að flytja, bæði að guð studdi og mönnum hafði verið leið áþján Hákonar illa, og tók þar lýður við trú, en Ólafur við ríki.²⁶

Í Heimskringlu er skýrt tekið fram, að Ólafur hafi fyrst stigið á land í Mostur:

Sigldi Ólafur þá austur í haf og sigldi af hafi utan að Morstur, gekk þar fyrst á land í Noregi, og lét hann messu þar syngva í landtjaldi. En síðan var í þeim sama stað kirkja gör.²⁷

Eyin Mostur er enn á sínum stað í Noregi og heitir sínu gamla nafni lítt breyttu: Moster. Ekki þykjast menn vissir um hvað nafnið Mostur merkir,²⁸ en þeir sem skrifuðu sögur á 12. öld á Íslandi eða í Noregi hafa trúlega sett nafnið í samband við nafnorðið *mostur*, sem merkti: gnægð. Í ævintýri af Tiburcio keisara (nr. vii hjá Gering) í AM 764 4to kemur fyrir orðið 'fémostur',²⁹ og í ævintýri af danska manni og kerlingu í AM 657 b 4to (nr. xciii hjá Gering) kemur fyrir orðið 'fémosta'.³⁰ Í broti úr Ólafs sögu helga í AM 235 fol. (prentað í *Heilagra manna sögum* II, bls. 159–182), er sagt frá því er Ólafur konungur gisti við Sefs-urð; þar stendur þetta:

Þá kom sá maður til konungsins er vista gætti og segir að þar var mostur vista . . .³¹

Þessi setning er svipuð í helgisögunni og í Ólafs sögu helga eftir Snorra Sturluson, en í þessum sögum stendur ekki *mostur*, heldur *örgrynni* og í sumum handritum *ógrynni*.³² Í handriti af Eyrbyggja sögu, sem er

²⁵ *ÓIOFJ*, bls. 94 og 187.

²⁶ *Ágrip*, dálkur 36.19–37.2.

²⁷ *HkrBA* I, bls. 293.

²⁸ O. Rygh, *Norske Gaardnavne*, Kristiania 1915. X, bls. 266.

²⁹ Sjá Nogle ævintýri, ved Jonna Louis-Jensen, *Bibl. Arn.* XXXI, bls. 268.12.

³⁰ *Íslendzk æventýri*, herausgegeben von Hugo Gering, Halle 1882, bls. 293.31.

³¹ Bls. 161.9–10.

³² *ÓlhOAJ*, bls. 69.26, *ÓlhJH*, bls. 495.7 og v.l.

varðveitt í Herzog August bókasafni í Wolfenbüttel og skrifað um miðja 14. öld, segir um Álf litla í Þambárdal að hann var 'hinn mesti mostur-maður að mat'.³³ Af þessum dæmum ætti merking orðsins að vera ljós.

Ög þá er að víkja aftur að Sælu, sem Theodoricus monachus segir að merki *felicitas* á latínu. Latneska orðið *felicitas* hefur samkvæmt *A Latin Dictionary* by Charlton T. Lewis and Charles Short merkinguna *fruitfulness, fertility* (frjósemi, gróðursæld), eða í öðru lagi: *happiness, felicity* (hamingja, sæla). Nafnorðið *sæla* var í norrænu haft um gnægð þeirra gæða sem maðurinn girntist, bæði veraldlegra og andlegra; *mostur* virðist fremur hafa verið haft um veraldleg gæði. En af líkri merkingu orðanna *mostur* og *sæla*, svo og af því að eyin Mostur er til, en Sæla ekki, dreg ég þá ályktun að sú sögn sé eldri, að annar hvor þeirra konunganna, Ólafur Tryggvason eða Ólafur helgi, hafi fyrst stigið á land í Mostur, heldur en hin sögnin, þar sem eyjarnafnið Sæla kemur fyrir. Nafnið Mostur ímynda ég mér að hafi verið þýtt á latínu, væntanlega *felicitas*, en það orð síðan aftur þýtt á norrænu, og að þar sé að leita uppruna eyjarnafnsins Sæla. Eynni Sælu hafi svo verið fundinn staður nálægt Staði í Noregi, vegna þess að þar komu þeir gjarna fyrst að landi í Noregi sem sigldu vestan um haf. Orðaleikurinn í sögninni af landgöngu Ólafs helga í Sælu hefur trúlega getað gengið, enda þótt eyjarnafnið hafi verið Mostur, en miklu betri hefur hann verið þegar búið var að þýða nafnið með latneska orðinu *felicitas*. Það er því líklegt, ef mín hugmynd er rétt, að þessi sögn hafi fyrst verið skráð á latínu, en hafi stuðst við munnlega heimild um að konungurinn hafi fyrst stigið á land í eyinni Mostur. En ég gef öldungis frá mér að giska á um hvorn þeirra nafnanna, Ólaf Tryggvason eða Ólaf helga, þessi saga hafi fyrst verið skráð. Þó er augljóst, að frásögnin af því, að Ólafur helgi hrasaði þegar hann steig fyrst á land í Noregi, er miklum mun skyldari samkynja frásögnum í öðrum ritum en sagnatilbrigðið af Ólafi Tryggvasyni hjá Oddi munki og í Flateyjarbók. Minnið um konung eða hershöfðingja sem hrasar þegar hann stígur fyrst fótum á land það sem hann ætlar að leggja undir sig er alþekkt. Svipuð frásögn hefur verið skráð bæði af Scipio og Cæsar þegar þeir stigu á land í Afríku og um Vilhjálm bastarð þegar hann steig á land í Englandi fyrir orrustuna við Hastings; frá því atviki segir William af Malmesbury í Gesta Regum Anglorum á þessa leið:

³³ *The Saga Manuscript 9.10. Aug. 4to*, Edited by Jón Helgason, Manuscripta Islandica III, Copenhagen 1956. Sjá f. 20v34–35.

In egressu navis pede lapsus, eventum in melius commutavit, acclamante sibi proxime milite. 'Tenes', inquit, 'Angliam, comes, rex futurus!'³⁴

Skyldleiki þessara frásagna er rakinn í ágætri grein eftir Ove Moberg: Olav Haraldssons hemkomst, [Norsk] *Historisk Tidsskrift* 1940, bls. 545–75. Ove Moberg telur að fyrirmynd þess sem skrifaði elstu söguna af Ólafi helga hafi þó ekki verið *Gesta Regum Anglorum*, heldur glötuð saga af Játvarði helga.

En þótt þetta minni tengi söguna um konunginn sem kom að landi í Mostur eða Sælu fremur við Ólaf helga en Ólaf Tryggvason er annað atriði í sögum af Ólafi Tryggvasyni, sem heldur bendir til að hann hafi upphaflega verið sá konungur sem sagan var sögð um. Theodoricus segir að fyrsta kirkja í Noregi hafi verið reist í Mostur, sjá bls. 107. Ugglaut má telja að sagnir um byggingu fyrstu kirkju í Noregi hafi fylgt frásögn-um af kristniboði Ólafs Tryggvasonar, en ekki sögum af Ólafi helga.

³⁴ Textinn er hér tekinn eftir Ove Moberg í [Norsk] *Historisk Tidsskrift* 1940, bls. 558. Merking klausunnar er: Þegar hann (*b. e. Vilhjálmur bastardur*) steig á land hrasaði hann, en einn af mönnum hans, sá sem næstur honum stóð, gerði gott úr þessu atviki og kallaði til hans: 'Þú hefur England í hendi þér, hertogi, og verður konungur.'